

VASARNAMIO SUBLIMATAS: KOLEKTYVINIAI SODAI SOVIETMEČIU

Matas Šiupšinskas

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Universiteto g. 3, LT-01131 Vilnius

mr.matas@gmail.com

Kolektyviniai sodai sovietmečiu buvo savitas reiškinys, kur maišėsi realybė ir fikcija. Nors panašiai sodininkauta įvairiose Europos valstybėse, bet sovietinėje erdvėje, taip pat ir Lietuvoje, kolektyviniai sodai tapo legalia ir skatinama veikla, kuri tuo pat metu įkūnijo galimybę apeiti sistemą. Nors oficialiai buvo teigiama, kad sodas – tai vieta pailsėti po darbo mieste, puoselėti ryšį su gamta, lavinti jaunimą, realybėje toks kalbėjimas maskavo pragmatiškesnes sodininkų praktikas – vasarinių namelių statybą ir pelnymą iš užaugintų produktų.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sodo nameliai, kolektyvinis sodas, vasarnamis, dačia, sovietmetis, socialistinis miestas

ĮVADAS

Šiuo straipsniu siekiama aptarti takoskyrą tarp kolektyvinių sodų praktikos, vyravusios sovietmečiu, ir oficialių kolektyvinės sodininkystės tikslų. Daroma prielaida, kad industriniais metodais grįstos miestų plėtros sąlygomis ir ribojant privačią nuosavybę kolektyviniai sodai pamažu tapo antrojo būsto ar vasarnamio pakaitalu, taip pat – ir galimybė užsidirbti. Kolektyvinė sodininkystė buvo oficiali, skatinama veikla, bet sykiu ji tapo galimybė apeiti sistemą. Prielaidą siūloma tikrinti vertinant tiek galiojusius įstatymus, tiek ir kultūrinį kontekstą ar kasdinių veiklų atspindžius sodininkams skirtoje spaudoje.

Straipsniu nesiekama detaliau atskleisti individualių konkrečių sodininkų patirčių ir praktikų (tam reiktų žymiai platesnio tyrimo). Pasitelkus lyginamąją

turinio analizę, siekiama atskleisti priešpriešą tarp viešojo kalbėjimo apie kolektyvinę sodininkystę ir užuominų apie paplitusias privačias praktikas. Nagrinėjamoje medžiagoje bandoma išvelgti tendencijas, pasikartojimus ar nuokrypius, padedančius suprasti reiškinio pobūdį ir mastą. Sovietmečio spaudoje galima aptikti ne tik gausių oficialiosios kalbos pavyzdžių, bet ir nuorodų į kitokią sodininkystės realybę ar sodininkystės problemas. Tekste daug dėmesio skiriama sodininkystės žurnalui *Mūsų sodai*. Taip pat pasitelkiami dokumentai, skirti sodininkystės reglamentavimui, projektų katalogai, televizijos įrašai.

Straipsnį sudaro įvadas, išvados ir penkios dalys. Dvi pirmosios dalys skirtos kolektyvinės sodininkystės atsiradimui ir ją veikusiai aplinkai aptarti. Terpė, kurioje atsirado kolektyvinė sodininkystė, formavosi veikianti savitos kultūros, miesto planavimo principų

ir ekonominės situacijos. Trečioje dalyje pristatomas viešajame kalbėjime naudotas sodo vaizdinys ir deklaruojami sodininkystės tikslai. Oficialiai skelbiami ir nuolat kartojami sodininkystės siekiai, arba „didysis sodų naratyvas“, leidžia suvokti, koks šios veiklos įvaizdis buvo priimtinas ideologiškai, o kas jau buvo už jo ribų. Ketvirtas ir penktas skyriai skirti trumpai aptarti dviem su oficialiąja retorika nesutapusioms sodininkų veikloms – intensyvioms vasarinių namelių kaip antrojo būsto statyboms ir pelnymuisi iš sode auginamų gėrybių.

KULTŪRINIS KONTEKSTAS

Sodininkystė miestuose ar aplink juos nebuvo tik Sovietų Sąjungai būdingas reiškinys. Sodų teritorijos, vadinamos bendruomenės sodais, šeimos sodais ar tiesiog sodų sklypais, Europoje ėmė formuotis XIX a. pr. drauge su intensyvia pramonės plėtra ir miestų augimu¹. Sodininkavimo įpročiai skyrėsi pagal krašto specifiką ir laikotarpį, kuomet konkretus regionas išgyveno pramonės ir miestų augimą. Lietuvoje itin ryškių pokyčių įvyko būtent sovietmečiu ir jie sutapo su visuotiniu industrinių statybos metodų įsigalėjimu.

Kad ir kokia būtų šalis ar konkretus laikotarpis, gyventojų kėlimasis į miestus reiškė ir agrarinių tradicijų persikėlimą, bent jau iki susiformuojant naujai miestiečių kartai. Juk žmonės, gebantys dirbti žemę ir susidūrę su apsirūpinimo maistu problemomis, nesunkiai pritaiko žinias praktiškai. Turint agrarinių įpročių nepamiršusią populiaciją ir esant stygiui, formuojasi prielaidos plisti sodininkystei kaip būdai prasimanyti maisto, o pakilimo laikotarpiu – kaip rekreacijos formai. Prie to Lietuvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje prisidėjo tuometė valdžia, pasitelkusi sodininkystę bandydama spręsti dvi problemas – gyventojų aprūpinimą

maisto produktais ir poreikį kuo greičiau įtvirtinti sovietinės sistemos statusą visuomenėje².

Sodininkystė Sovietų Sąjungoje turėjo savo specifiką, kurią nulėmė politinis, ekonominis ir kultūrinis kontekstas. Vienas iš aspektų buvo Rusijos miestų kultūroje egzistavęs dačios (rus. *дача*) fenomenas, galėjęs lemti kolektyvinio sodo kaip savotiško dačios atitikmens įsigalėjimą. Pasak Stepheno Lovello, dačios istorija prasidėjo XVIII a., Sankt Peterburgo aukštuomenėje paplitus užmiesčio rezidencijoms. Vėliau tai transformavosi į XIX a. inteligentijos nuomojamus vasarnamius, užmiesčio namus, o galiausiai – ir į XX a. pr. valstybinius vasarnamius politiniam elitui³. Dačia užmiestyje buvo suvokiama kaip pramogų ir laisvalaikio gamtoje privilegija, bet ne kaip darbo sode vieta. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo prasidėjęs kolektyvinių sodų ir vasarnamių kooperatyvų kūrimasis palaipsniui tirpdė šią takoskyrą: kolektyvinis sodas tapo dačios pakaitalu mažiau privilegijuotiesiems⁴.

Greta kultūrinių tradicijų, Sovietų Sąjungoje veikė ir saviti nuosavybės ir ekonominiai santykiai – žemė, pramonė ir „gamybos priemonės“ priklausė valstybei, planavimas buvo centralizuotas, draudžiama privati (bet ne asmeninė) nuosavybė. Miestų planavime planinė ekonomika ir galimybė žemę laikyti bendru turtu leido įgyvendinti griežtą funkcinių miesto zonavimą, gerokai radikaliau keisti gyvenamąją aplinką ir kurti naujo tipo socialistinių miestų⁵, o ūkis buvo valdomas remiantis planinės ekonomikos principais. Sparčius miestų augimas pirmiausia pasireiškė unifikuotų, blokinių daugiabučių kvartalų statybomis, sykiu – didėjančiu potencialių sodininkų skaičiumi. Tikėtina, kad, ribojant būsto įvairovę, o ir privačiąją nuosavybę

1 Axel Drescher, „The German Allotment Gardens – a Model for Poverty Alleviation and Food Security in Southern African Cities?“, in: *Proc. of the Sub-Regional Expert Meeting on Urban Horticulture*, Stellenbosch: University of Stellenbosch, 2001, p. 15–19.

2 Alexandra Kasatkina, *Public And Private In Contemporary Russia: The Case Of Garden Cooperatives*: M.A. Thesis, Budapest, 2011.

3 Stephen Lovell, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca, United States: Cornell University Press, 2003.

4 Alexandra Kasatkina, *op. cit.*

5 Alexei Gutnov, *The Ideal Communist City*, New York: George Braziller, 1968, p. 18, 78, 94, 118, 129, 137, 166.

apskritai, gyventojų poreikis realizuoti asmenines aspiracijas alternatyviais būdais tik stiprėjo.

SOCIALISTINIS MIESTAS

Miestų planavimas Lietuvoje sovietmečiu buvo vykdomas vadovaujantis visoje Sovietų Sąjungoje taikyta planavimo praktika. Nors pats planavimas vyko dalyvaujant vietos specialistams, urbanistikos ir architektūros politika buvo formuojama Maskvoje⁶. Socialistinis miestas Sovietų Sąjungoje buvo formuojamas vadovaujantis modernistinio miesto dogmomis, tačiau Vakaruose dalis modernistinio miesto principų buvo nuolat kvestionuojami, o jų realizavimas nebuvo vykdomas totalinės kontrolės sąlygomis. Sovietų Sąjunga savo ruožtu turėjo terpe, kur buvo galimi radikalesni eksperimentai ir visiška miestų pertvarka.

Per trumpą laiką įvykusius miestų pokyčius lėmė galimybė nepaisyti žemės nuosavybės, tikėjimas profesionalų galia formuojant visuomenės įpročius ir visuotinis industrinės statybos metodų išgalėjimas. Spartus augimas traukė žmones iš provincijos kraštutis į miestus, kur plėtėsi pramonė ir reikėjo vis daugiau darbuotojų. Tuo metu atsirandanti naujo tipo gyvenamoji aplinka buvo kardinaliai priešinga šių žmonių įpročiams. Siekiant išspręsti aprūpinimo būstu klausimą, pasitelkta standartizacija, pramoniniai metodai ir aktyvi urbanizacija – prie to gyventojams teko prisitaikyti kaip prie neišvengiamos duotybės.

Keisti žmonių įpročius ir gyvenamąją aplinką bandyta net tik praktikoje. Socialistinio miesto teorijoje ir utopinėse vizijose netrūksta drąsių siūlymų. Pavyzdžiui, Nikolaj'us Alexandrovichius Miliutinas 1930 m. pasirodžiusioje (1975 m. išleista anglų kalba) knygoje *Sočgorod, Socialistinio miesto statybos problemos (Соцгород. Проблемы строительства социалистических городов)* nagrinėja egzistencinio

6 Marija Drėmaitė, Vaidas Petruelis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

minimumo principais paremtos miniatiūrinės gyvenamosios ląstelės idėją⁷. Ypač XX a. pr. idėja sumažinti asmens privačiąją erdvę ir kuo daugiau funkcijų perkelti į viešąjį sektorių buvo nesvetima kairiųjų pažiūrų architektams⁸. Šios idėjos, nors ir švelnesnio pavidalo, išliko ir vėliau. Pavyzdžiui, 6 dešimtmečio pabaigoje pasirodžiusi Alexei Gutnovo knyga *Idealus komunistinis miestas* (1968 leidimas anglų k. vadinosi *The Ideal Communist City*, 1966 Maskvoje pasirodęs pirmasis leidimas – *Новый элемент расселения: на пути к новому городу*) iš dalies kartoja Miliutino 3–4 dešimtmečio idėjas.

Konfliktas tarp miesto ir gamtos buvo populiarus tema tarp architektų ir urbanistų, o siūlant mažesnę gyvenamąją plotą ryšio su gamta problema tapo dar svarbesnė⁹. Ši stygių skirtinguose šaltiniuose dažnai siūloma kompensuoti vizualiais ryšiais per langus, nepamirštama modernistams būdinga retorika apie laisvu užstatymu kuriamą žalią kraštovaizdį su jame pasklidusiais pastatais. Tuo tarpu Gutnovas mini ir tai, kad poilsis gamtoje būtinas, o jį galima užtikrinti tik išvysčius už miesto esančių vasarnamių infrastruktūrą, su nedideliais žemės lopinėliais, skirtais kiekvienam sklypui¹⁰. Tokiu būstu būtų naudojamos epizodiškai ir, pasak autorių, poilsis gamtoje taptų prieinamas kiekvienam paprastam gyventojui.

Nikolajaus Chruščiovo valdymo metais lūžis miestų planavimo srityje (1954 m. vykusiame SSRS architektų ir statybininkų suvažiavime jis atmetė iki tol vyravusią statybų praktiką kaip neracionalią) visų pirma įvyko dėl ekonominių sumetimų, todėl Miliutino idėjos bei kiti panašūs teoriniai modeliai, gyvavę Rusijoje ankstyvuojant sovietmečiu, ar vėliau atgimusios

7 Nikolaj Alexandrovich Miliutin, *Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge: The MIT Press, 1975, p.75.

8 Karel Teige, *The Minimum Dwelling*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002.

9 Selim Omarovich Khan-Magomedov, *Pioneers of Soviet architecture: The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987, p. 275, 279–283, 334.

10 Alexei Gutnov, *op. cit.*

jų apraiškos nebuvo pažodžiui diegiami praktikoje. Visgi paralelių rasti nėra sunku: butai, nors ir didesni, turėjo kuklias virtuves ir sanitarinius mazgus – dalį funkcijų turėjo užtikrinti viešasis sektorius. Valgyklos, skalbyklos ir kitos buitinių paslaugų įmonės, viešosios pirtys, sanatorijos, vaikų lopšeliai turėjo supaprastinti būstą iki racionalios ir itin kompaktiškos gyvenamosios ląstelės. Iki moderniojo miesto ląstelės, kurioje ar greta kurios vietos sodininkystei nebebuvo.

KOLEKTYVINĖS SODININKYSTĖS TIKSLAI

Istorikas Tomas Vaiseta teigia, kad „ideologija sovietmečiu turėjo hierarchizuoti visos visuomenės tikslus, taigi įprasmingi jos praeitį, dabartį ir ateitį“¹¹. Sodininkystė nebuvo išimtis: jai keliami tikslai, formuluojami kaip neginčijamos tiesos, taikomos kiekvienam sodui ir jo šeimininkui. Šie, oficialieji, tikslai nuolat kartojami spaudoje tarsi siekiant išsklaidyti bet kokias abejones, įtikinti, kad tai nėra siekiamybė – tai neginčijamas faktas.

Visų pirma oficialioje kalboje nuolat pabrėžiama, kokia tauri ir naudinga visuomenei yra sodininkystė. Žurnalo skaitytojo atsiųstame laiške rašoma:

Pavyzdinčiai tvarkomas kolektyvinis sodas atlieka svarbias visuomenines užduotis. Jis ne tik padeda geriau aprūpinti miesto gyventojus vaisiais bei daržovėmis, bet ir sudaro tinkamas sąlygas pasireikšti žmonių kūrybinei iniciatyvai, neužsiimantiems fizinio darbu stiprinti sveikatą, grūdinti bei formuoti jaunąją kartą, praktiškai supažindinant ją su gamtos apsaugos ir jos vertybių gausinimo problemomis.¹²

Sodininkystei skirto žurnalo *Mūsų sodai* numeriai kupini panašių skambių pasisakymų, daugumą

- 11 Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuojū sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 85.
- 12 A. Tauras, „Kolektyvinių sodų aplinka“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, nr. 12 (58), p. 18–19.

straipsnių pradeda frazės apie sodininkystės naudą žmonių užimtumui, sveikatai, dorovei [1 il.], lavinimuisi ar tarpusavio santykiams¹³. Nepamirštama paminėti ir kiek pragmatiškesnių tikslų – puošti miestus¹⁴, užimti jaunimą, aprūpinti organizacijas ar gyventojus vaisiais ir uogomis (buvo skaičiuojama, kad vienam šeimos nariui aprūpinti papildomais produktais turėtų pakakti 50 m² ploto) [2 il.]. Visgi vienas iš populiariausių argumentų, kodėl taip svarbu plėtoti kolektyvinę sodininkystę, buvo tiesiogiai susijęs su modernistinio miesto įsigalėjimu: sodininkystė minima kaip rekreacijos po intensyvaus darbo mieste forma, galimybė atgauti jėgas¹⁵.

Panašūs teiginiai kartojami ne tik spaudoje, bet ir Tarpiniuose darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatuose – dokumente, kuriuo vadovaujamosi steigiant bendrijas ir kuris patvirtintas Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu. Pačioje įstatų pradžioje rašoma:

Svarbiausiais sodininkų bendrijos, kaip visuomeninės organizacijos, tikslas įkurti kolektyvinį sodą ir jį ugdyti, kad būtų išauginama papildomai vaisių, uogų, daržovių ir gėlių, taip pat sudarytos sąlygos geriau praleisti laisvalaikį, stiprinti darbininkų ir tarnautojų sveikatą, įpratinti dirbti paauglius.¹⁶

Apibendrinant oficialiojo kalbėjimo apie sodininkystę pavyzdžius, galima teigti, kad sovietmečiu viešumoje

- 13 „Komunistų reikalas – pasirūpinti, kad darbas sode dar labiau padėtų stiprinti žmonių sveikatą, užmegzti tarp jų draugiškus santykius“ („Tegul auga kolektyviniai sodai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1978, nr. 10 (58), p. 16).
- 14 „Draugijos pagrindinis tikslas – puošti miestų ir kaimų gyvenvietes, plėsti visuomeninę ir sodybinę sodininkystę, gėlininkystę bei daržininkystę“ (J. Steikūnas, „Įsteigta Lietuvos sodininkystės draugija“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 1 (1), p. 12).
- 15 „Tarnautojui, išsėdėjusiam darbo kabinetė išties valandas, darbininkui, visą pamainą dirbusiam prie staklių ar konvejerio, mokytojui po įtempto darbo mokykloje – gal ir nėra geresnio darbo ir poilsio derinio, kaip veikla sode, gryname ore, su lengvu įrankiu rankose“ (A. Juška, „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1964, nr. 3 (58), p. 22).
- 16 „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, nr. 9 (58), p. 16, 17, 28.

SODAS TAURINA ŽMOGŲ

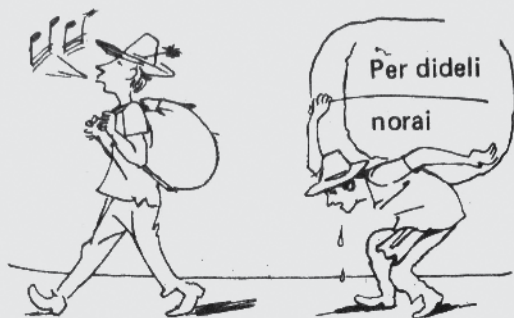
1. Straipsnio antraštė žurnale *Mūsų sodai*, in: V. Dzūkas, „Sodas taurina žmogų“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1960, nr. 6 (13), p. 16–17

Title of an article in the magazine *Mūsų sodai*, 1960

2. „50 m² – dar vienai burnai!“, in: Francas Biomigas, *Kasdieninis darbas sode*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 6, 9

“50 m² – to feed one more mouth!”, 1988

5. Laisvalaikiu tik savo jėgomis prižiūrimam daržui neskirkite daugiau kaip 400 m² ploto.

Tokio dydžio darže teks pavasarį ir rudenį praleisti didelę savo laisvalaikio dalį. Derlius priklausys nuo to, ar laiku bus atlikti pavasario darbai. Žinokite, kad darbai darže ir gėlyne dirbami tuo pat metu. Tačiau gėlynui sodinti reikia daugiau išlaidų ir darbo, bet vėliau čia dirbti tiek kiek darže nebereikia.

6. Kad visai šeimai pakaktų daržovių, kiekvienam šeimos nariui skirkite 50 m² daržo. Svarbiausi darbai darže dirbami kovo–birželio mėnesiais. Jei Jūsų šeima trijų asmenų, daržui pakaks 150 m². Tokiam daržui įdirbti kovo–birželio mėnesiais prireiks 200 darbo valandų. Jei įsigijote labai apleistą sklypą, darbo sąnaudos pirmaisiais metais bus dar didesnės. Taigi pasvarstykite, ar tokia našta ne per sunki Jums ir Jūsų šeimos nariams.

buvo įsitvirtinęs gana vientisas naratyvas, turėjęs skiepyti supratimą, kam ir kaip turėtų būti naudojami kolektyviniai sodai. Neginčijami, tarsi vienu balsu kartojami sodininkų siekiai sudarė ideologinį pagrindą kolektyvinių sodų steigimui. Toks kalbėjimas, ypač stipriai juntamas Chruščiovo valdymo metais, neišnyko ir vėliau – iki pat 10 dešimtmečio. Deklaruojama nauda visuomenei siekiant aukštesnių tikslų legitimizavo sodininkystę kaip ne tik priimtina, bet ir skatinatiną veiklą.

NAMELIŲ PROBLEMA IR APRIBOJIMAI

Greta kartojamų šūkių apie svarbius sodininkystės tikslus spaudoje išnyra ir kitos, ne mažiau populiarios, temos. Viena ryškiausių – sodo namelių problema. Problema – nes oficialiai kolektyviniai sodai buvo skirti poilsiui dirbant žemę, o ne kaip antrojo būsto pakaitalas. Žemė apskritai buvo suvokiama kaip bendrasis gėris, todėl jos naudojimas tik asmeninei naudai (individuali statyba, pelnymasis iš sodininkystės) tiesiogiai

tarsi neatitiko oficialių siekių. Taip pat aktyvi namelių statyba ne visai atitiko vieną iš deklaruojamų sodininkystės tikslų – saugoti ir tausoti gamtą. Vis dėlto jau pirmuosiuose žurnalo *Mūsų sodai* numeriuose – tuose pačiuose, kuriuose skelbiama apie Sodininkystės draugijos įkūrimą Lietuvoje – galima aptikti užuominų apie poreikį soduose statyti vasarinius namelius.

Straipsniuose skundžiamasi, kad „iki šiol atitinkamos įstaigos dar neparuošė vasarinių namelių pavyzdžių projektų“¹⁷. Čia pat teigiama, kad nameliai turi būti gražūs, kad norint gerai pailsėti¹⁸ sodininkams reikia tinkamų sąlygų¹⁹, ir primenama, kad Maskvos, Kijevo, Rygos miestų gyventojai savo sodo sklypuose turi „vasarinius namelius poilsiui ir įrankiams bei trąšoms susidėti“²⁰. Gausi ir gana vienoda kalba apie statybas soduose leidžia įtarti, kad šie teiginiai sutapo su redakcijos pozicija ir kūrė (nebūtinai sąmoningai) informacinį foną, kuriame galėtų būti toleruojamos tam tikros praktikos ar valdžios sprendimai.

Šios užuominos sutampa su pačia oficialiosios sodininkystės pradžia, nes tik 1959 m. įkurta Lietuvos sodininkystės draugija²¹ ir imama aktyviau steigti kolektyvinius sodus. Pirmuoju oficialiai įsteigtu kolektyviniu sodu laikytas 1953 m. įkurtas Universiteto III sodas Vilniuje. Visgi pirmuosius sklypus daržams miestuose ar greta jų imti skirstyti beveik iškart po karo, apie 1945–1946 metus²². Atsiradus draugijai,

sodininkavimą netrukus imta reglamentuoti: Lietuvos TSR Ministrų Taryba 1961 m. priėmė nutarimą „Dėl esamų kolektyvinių sodų žemės naudojimo ir sklypų naujiems kolektyviniams sodams skyrimo tvarkos“. Tad draugijos įkūrimas tapo lūžio tašku, po kurio sodų kūrimasis virto aiškiai organizuotu procesu.

1963 m. Valstybinio statybos reikalų komiteto įsakymu „Dėl statybos kolektyviniuose soduose kontrolės sustiprinimo“ soduose leista statyti mažus statinius (iki 4 m² mieste ir iki 8 m² už miesto ribų). Jau šio dokumento pavadinimas sufleruoja, kad statyba soduose vyko, o įsakymu siekta ne ją įteisinti, bet užtikrinti priežiūrą. Vos po trejų metų (1966) leistinas namelio dydis išplečiamas iki 25 m² ploto, o greta galima statyti ir iki 20 m² ploto šiltnamius²³.

Kas dešimtmetį namelių dydis pamažu augo: 1977 m. leista statyti 45 m², 1987 m. – 50 m² namelius. Plėtėsi ir leidžiamų statyti pagalbinių pastatų sąrašas. Tačiau tai nebuvo nuosaikus reikalavimų laisvėjimas. Peržvelgus Ministrų Tarybos nutarimus matyti, kad statybos kolektyviniuose soduose valdžiai buvo opi problema. Pavyzdžiui, 1974 m. priimtas nutarimas „Dėl priemonių kolektyvinės sodininkystės pažeidimams šalinti“ ir imtasi drausminti pažeidėjus: uždrausta (su keliomis išimtimis) statyti namelius ar skirti sklypus naujiems sodams kurtis. Tai nebuvo vienintelė disciplinavimo banga: 1982 m. viduryje (dar prieš Sovietų Sąjungos vadovu tampant griežta kontrole pagarsėjusiam Jurijui Andropovui) Lietuvoje imta tikrinti pažeidimus soduose, nubausti kai kurie atsakingieji asmenys ir priimtas Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl papildomų priemonių kolektyvinės sodininkystės trūkumams pašalinti“²⁴. Šiuo nutarimu atšaukti leidimai statyti didesnius nei 25 m² ploto namelius ir pabrėžiamas ryžtas kovoti su nusižengimais.

17 D. Štembokas, „Vilniečių kolektyvinis sodas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 3, p. 11.

18 „Vasariniai nameliai turi būti gražūs. Juos projektuojant ir statant, turi padėti projektavimo ir statybinės organizacijos. Neteisingai galvojama, kad vasarą galima gyventi be paprasčiausių baldų, miegoti ant suolų, praustis lauke ir t. t. Aišku, kad norint gerai pailsėti, reikia ir tinkamų sąlygų“ (M. Švecova, „Statyti gražiai, patogiai, pigiai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 7, p. 8–9).

19 *Ibid.*, p. 8–9.

20 D. Štembokas, „Vilniaus sodininkai mėgėjai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1960, nr. 5, p. 8.

21 Henrikas Bronušas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas*, Vilnius: LIMTI, 1988, p. 6, 9.

22 „Paspirtinti daržų sodinimą“, in: *Raudonasis Švyturys*, Vilnius, 1946, nr. 49 (51), p. 2.

23 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1966 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl tolesnio darbininkų ir tarnautojų kolektyvinės sodininkystės plėtimo“.

24 „Dėl papildomų priemonių kolektyvinės sodininkystės trūkumams pašalinti“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1982, nr. 5 (276).

Nors pastatų statyba neminama ideologinėje kalbėsenoje apie taurius sodininkystės tikslus, tai visgi viena opiausių problemų tiek sodininkams (kaip pasistatyti), tiek ir valdžiai (kaip suvaldyti statybas). Pavyzdžiui, minėtieji Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai – kelių puslapių ilgio, o pirmą puslapį apimantis skyrius „Sodininkų bendrijų tikslai ir uždaviniai“ tarsi turėtų būti kertinis ir atskleisti bendrijos tikslus. Deja, apie tai čia užsimenama itin kukliai – apsiribojama viena tikslus nusakanti pastraipa, šiek tiek vietos skiriama išvardyti, kokius gyvūnus ar augalus galima auginti, o tada daugiau nei pusę skyriaus sudaro detalus statybų, jų trukmės, medžiagų įsigijimo tvarkos aprašas ir įspėjimai apie pasekmes pažeidėjams. Toks statybų temos išskyrimas leidžia nujausti klausimo svarbą ir poziciją įstatų kūrėjų sąmonėje.

Būtent sodo namelių statyba atskleidžia įtampą tarp oficialių sodininkystės tikslų ir realybėje plintančių praktikų, kurios yra žinomos, bet įvardijamos kaip nuokrypiai nuo normos, o ne dominuojančios tendencijos. Pavyzdžiui, straipsnį „Ugdykime kolektyvo tradicijas“ autorius pradeda teiginiais apie sodus kaip puikią terpę „komunistiniam žmonių auklėjimui“, priimena edukacinę poveikį, visuomeninę, bendruomeninę funkciją, galų gale skaitome, jog sodininkams praverstų pirtis ir jog autorių „maloniai nudžiugino žinia, kad sodininkams leidžiama statyti bendros paskirties statinius – klubus, susirinkimų sales, saugyklas, sulčių spaudimo cechus ir kita“, nes juk be jų „tiesiog išiversti negalima“²⁵.

Šiame ir kituose panašiuose straipsniuose oficialusis kalbėjimas naudojamas tarsi priedanga, pro kurią nežymiai prasiskverbia tikrieji sodininkų troškimai, nebūtinai sutampantys su viešai deklaruojamais ideologiniais siekiais. Atrodo, kad tikrasis kolektyvinių sodų vaidmuo visuomenėje buvo žinomas to meto valdžiai ir tuo netgi naudotasi kaip tam tikra privilegija.

25 L. Jokšas, „Ugdykime kolektyvo tradicijas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 2, p. 16–17.

Pavyzdžiui, sodininkystę Sovietų Rusijoje tyrinėjusi Alexandra Kasatkina teigia, kad valdžiai reikėjo imtis priemonių, galinčių pagerinti visuomenės kasdienybę ir buitį, todėl kolektyvinių sodų kaip žemesnės klasės gyventojų vasarnamio vaidmuo buvo žinomas, bet dėl priešpriešos ideologijai niekada oficialiai neįvardijamas²⁶. Bet išvardijus privalomąsias frazes apie naudą visuomenei puse lūpų užsimenama: „sodas daugeliui – antrieji namai. Jame praleidžiami savaitgaliai, atostogos“²⁷.

PASIPELNYMO ŠALTINIS

Sodai buvo savotiška privilegija, norinčių gauti sodą netrūko. Tai buvo populiarus reiškinys, kuris nuo pat sovietmečio pradžios plėtėsi, daugėjo sodininkystės tikslams skirtų teritorijų plotas ir sodininkų organizacijų narių skaičius²⁸. Pasak knygos *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas* autoriaus Henriko Bronušo, „vien tik Vilniuje 1984 metais buvo 417 sodininkų bendrijų ir per 35 000 bendrijų narių“. Tuo metu Vilniaus plotas buvo apie 28 700 ha, o mieste ir aplink jį, pasak autoriaus pateiktos statistikos, jau buvo 3 587 ha sodų teritorijų. Norint suprasti, kodėl sodininkystė paplito, nepakanka (o gal ir nereikia) žvelgti į ideologinius sodininkystės tikslus. Šiuo atveju gerokai svarbiau, kokia veikla ir asmeniniai motyvai skatino gyventojus tapti sodininkais ir skirti tam nemažai jėgų bei laisvalaikio. Vienas jų buvo noras turėti vasarnamio pakaitalą, bet ne mažiau svarbūs ir kiti, pragmatiški, tikslai.

1971 m. nufilmuota populiarus televizijos serialo *Petraičių šeimoje* serija, kurios scenarijaus ašis – vieno šeimos nario bandymai „susikombinavus“ mėšlo jį nuvežti iki kolektyvinio sodo. Gyvai (su trumpais, iš anksto paruoštais videointarpais) prieš kameras

26 Alexandra Kasatkina, *op. cit.*

27 L. Paukštė, „Naudos būtų visiems“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, nr. 8 (58), p. 19.

28 Henrikas Bronušas, *op. cit.*, p. 6, 9.

3. Televizijos seriale „Petraičių šeimoje“ herojė: „Juk ne visiems sodas – pasipelnymo šaltinis. Daugeliui – parama“.
Rež. Galina Dauguvietytė, 1971

Heroine of the TV series *The Petraitis Family*: “Not everyone sees a collective garden as a source of financial gain. For many people it provides sustenance”, 1971

vaidinamo seriale formatas leido laisviau kalbėti apie kasdienybę, todėl šiame epizode drąsiai pašiepiamas infrastruktūros stygius soduose, nepasitikėjimas kaimynais, kurie gali pasisavinti neapdairiai paliktą turtą, ilgas ir sudėtingas kelias iki pačių sodų ir t. t. Galų gale viena iš veikėjų pareiškia: „Juk ne visiems sodas – pasipelnymo šaltinis. Daugeliui – parama“ [3 il.], taip išsklaidydama iliuzijas apie šešių arų sklypeliuose vykstančio gyvenimo taurį ir pakylėtą turinį.

Kad daugybę sodininkų motyvavo galimybė užsidirbti arba užsiauginti papildomų produktų ir taip praturtinti savo stalą, patvirtina ir kai kurie straipsniai *Mūsų soduose*:

Reikia kritiškai vertinti ir sklypelyje auginamas kultūras. Kadaisė nariai, kurie sodindavo vien bulves, buvo kritikuojami. Dabar panašiai reikia vertinti ir tų narių sklypelius, kuriuose monokultūra tapo tulpės, kardeliai.²⁹

29 A. Puipa, „Koks turi būti sodas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, nr. 6 (58), p. 18–19.

Gėlių auginimas siekiant užsidirbti buvo populiarus komercinė veikla – bet ne vienintelė. Gyventojai buvo skatinami užaugintų vaisių ir uogų perteklių atiduoti į supirkimo punktus ar parduoti. Tai ne tik leidžiama, bet 1980 m. netgi įpareigojama daryti³⁰.

Savotiškos vertybinės šizofrenijos išpuolį sukelia tai, kad gauti pajamų iš sodininkystės leidžiama, bet tuo pat metu spaudoje smerkiamas pernelyg savanaudiškas elgesys, spekuliacijos. Pripažįstamos oficialios, reglamentuotos pelnymosi formos – pavyzdžiui, priduoti vaisius ir uogas supirkimo punktams, o sodininkų draugijai leidžiama steigti parduotuves ir kioskus draugijos narių išaugintiems produktams parduoti³¹. Netgi siūloma idėjų, kaip organizuoti mobilius gėrybių supirkimo punktus³². Iš spaudos publikacijų sunku suvokti ribą tarp kritikuojamo pasipelnymo iš sodininkystės ir leistino gėrybių realizavimo. Susidaro išpuolis, kad smerkiamas ne pats prekybos faktas, o noras iš pirkėjo „nuluptyti“ daugiau arba atitolimas nuo sodininkystės idealų ir sklypo naudojamas išimtinai tik pelno tikslais.

Straipsnyje „Tegul auga kolektyviniai sodai“ rašoma, jog „[s]varbu suinteresuoti draugijos narius, kad jie tiekėtų derliaus perteklių valgykloms ir parduotuvėms“³³, ir čia pat išskleidžiama visa puokštė smerktinų praktiškų, vykstančių soduose, apibūdinamas blogo sodininko tipažas:

Kai kurie sklypų savininkai mėgina gėlių lysvę ir šiltnamį padaryti pasipelnymo šaltiniu. Atsitverę aklina siena nuo kaimynų, jie tempia į „savo“ sklypus nesąžiningu keliu įsigytus deficitinius vamzdžius,

30 „Mūsų vyriausybės nutarimu kolektyvinės sodininkystės vystymo klausimais įpareigojo kolektyvinių sodų šeiminkus auginti vaisių, uogų ir daržovių ne tik sau, bet ir pardavimui. Specializuotuose sodininkystės ir daržininkystės ūkiuose nepakankamai išauginama uogų. Dėl to kolektyviniuose soduose uogynų plotus reikėtų daugiau išplėsti“ (E. Armolaitis, „Sodo sklypelio tvarkymas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 9 (58), p. 16).

31 „Nauji sodininkystės draugijos įstatai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 5 (58), p. 16.

32 L. Paukštė, *op. cit.*

33 „Tegul auga kolektyviniai sodai“.

cementą šiltnamiui, statybinę medžiagą vasarnamiui. Tokiems pirmiausia rūpi pasipelnymas: anksčiau už kitus užsiauginti svogūnų, petražolių, gvazdikų ir nuplėšti už juos kuo didžiausią kainą.³⁴

Tokie pavyzdžiai nereiškia, kad nebūdavo mėgėjų sodininkų, gėlininkų, daržininkų ar bitininkų (visus juos vienijo sodininkystės draugija), kurių motyvai buvo ne namelio statybos arba spekuliacijos užsiaugintomis gėrybėmis. Visgi tokių nebuvo tiek daug, kiek galbūt norėta. Pavyzdžiui, vienas žurnalo *Mūsų sodai* skaitytojas po apsilankymų bendrijos susirinkimuose retoriškai klausia: „Kodėl kolektyvinių sodų nariai netapo sodininkais entuziastais?“ „Neteisingas“ sodininkavimas kritikuojamas, o kartais nueinama dar toliau ir žurnale publikuojamuose laiškuose pasigirsta, kad „sodų skaidymas sklypeliais nesiderina su socialistinės visuomenės ugdymo principais“³⁵, bet tuo pat metu kuriamos naujos sodų bendrijos, skiriami žemės plotai, pamažu švelninami apribojimai, o derliaus perteklių įpareigojama parduoti.

IŠVADOS

Kolektyviniai sodai sovietmečiu buvo savitas reiškinys, kur maišėsi realybė ir fikcija. Nors panašus sodininkavimas skirtingose Europos valstybėse egzistavo dar gerokai iki Sovietų Sąjungos atsiradimo, bet sovietinėje erdvėje, taip pat ir Lietuvoje, kolektyviniai sodai buvo legali ar net skatinama sfera, kuri tuo pat metu teikė galimybę apeiti sistemą. Oficialusis kalbėjimas, arba „didysis sodų naratyvas“, funkcionavo kaip kaukė, slėpusi daugybę žymiai žemiškesnių „mažųjų pasakojimų“, jau tapusių kolektyvinės miestų istorijos dalimi.

Specifinė Sovietų Sąjungoje, taip pat ir to meto Lietuvoje egzistavusi kultūrinė ir politinė situacija lėmė, kad į sodininkystę buvo žiūrima kitaip nei vakarų

Europoje. Kaip ir kituose kraštuose, aprūpinimo maistu problema paskatino žemės sodams skyrimą, bet dažios tradicija ir ribotos galimybės turėti vasarnamį lėmė, kad nuo pat sodininkystės pradžios sodo namelių statyba tapo vienu iš kertinių klausimų. Sodai tapo beveik legali, toleruojami vasarnamio pakaitalu, savotišku statuso simboliu. Masiškai taikoma industrinė statyba ir „ekonomiškos ekonomikos“ principais paremtas miestų planavimas reiškinių sustiprino, nes naujai kuriama gyvenamoji aplinka itin skyrėsi nuo į miestus besikeliančių gyventojų įpročių ir siekių.

Oficialiai deklaruojami sodininkystės tikslai liudijo svarbias visuomenines užduotis, kurias turėtų atlikti sodininkystė: ugdyti meilę gamtai, fizinio darbo įgūdžius, sveikatinti, padėti atsipalaiduoti darbininkams ir tarnautojams, aprūpinti šeimas bei organizacijas vaisiais ir daržovėmis. Bet tuo pat metu ryškėjo skirtumai tarp oficialios kalbėsenos ir kasdienybės – mažojo sodų naratyvo. Jis reikėsi per asmens siekį visuotinės kontrolės sąlygomis išvengti ribojimų – pavyzdžiui, susikurti sau antrojo būsto arba vasarnamio atitikmenį. Tokiu atveju sodininkavimas – tik priemonė troškimui realizuoti. Santykinai privati sodų erdvė įgalino ir tokias kitas neformalias praktikas kaip komercinė veikla siekiant užsidirbti iš sodininkavimo.

Sodininkystė sovietmečiu buvo sublimatas – oficiali, įteisinta veikla, kuria daugybė miesto gyventojų siekė realizuoti draudžiamą troškimą turėti ką daugiau nei tik butą mieste. Toks troškimas nėra viena-reikšmis. Visų pirma, jis įkūnija architektų ir urbanistų seniai nagrinėjamą temą – įtampą tarp žmogaus ir gamtos, tarp miesto ir kaimo. Antrasis sluoksnis – industrinės visuomenės nario noras realizuoti save sumažinant atotrūkį tarp darbo ir tuo darbu sukuriamo rezultato. Sodas sovietmečiu buvo ir privilegija, kaip ir bet kuri kita, leidžianti ne tik įtvirtinti socialinę asmens statusą visuomenėje, bet ir jį kontroliuoti. Tai reprezentacinė erdvė, kurią kuriant negailima laiko ir jėgų. Net jei tai tik pakaitalas.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ A. Juška, „Socialinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 1, p. 16–17.

- Armolaitis E., „Sodo sklypelio tvarkymas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 9 (58), p. 16.
- Biomigas Francas, *Kasdieninis darbas sode*, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Bronušas Henrikas, *Kolektyviniai sodai, jų užstatymas ir tvarkymas*, Vilnius: LIMTI, 1988.
- „Dėl papildomų priemonių kolektyvinės sodininkystės trūkumams pašalinti“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1982, nr. 5 (276), p. 8-9.
- Drėmaitė Marija, Petrusis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Drescher Axel, „The German Allotment Gardens – a Model for Poverty Alleviation and Food Security in Southern African Cities?“, in: *Proc. of the Sub-Regional Expert Meeting on Urban Horticulture*, Stellenbosch: University of Stellenbosch, 2001, p. 15–19.
- Dzūkai V., „Sodas taurina žmogų“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1960, nr. 6 (13), p. 16–17.
- Gutnov Alexei, *The Ideal Communist City*, New York: George Braziller.
- Jokšas L., „Ugdyme kolektyvo tradicijas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 2, p. 16–17.
- Juška A., „Darbas ir poilsis kolektyviniame sode“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1964, nr. 3 (58), p. 22.
- Juška A., „Socialinis vystymas ir kolektyvinė sodininkystė“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 1, p. 16–17.
- Kasatkina Alexandra, *Public And Private In Contemporary Russia: The Case of Garden Cooperatives*: M.A. Thesis, Budapest, 2011.
- Khan-Magomedov Selim Omarovich, *Pioneers of Soviet architecture: The Search for New Solutions in the 1920s and 1930s*, New York: Rizzoli, 1987.
- Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1966 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl tolesnio darbininkų ir tarnautojų kolektyvinės sodininkystės plėtimo“, in: *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1966, nr. 1 p. 114.
- Lovell Stephen, *Summerfolk: A History of the Dacha*, Ithaca, United States: Cornell University Press, 2003.
- Miliutin Nikolay Alexandrovich, *Sotsgorod: The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge: The MIT Press, 1975.
- „Nauji sodininkystės draugijos įstatai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1980, nr. 5 (58), p. 16.
- „Paspirtinti daržų sodinimą“, in: *Raudonasis Švyturys*, Vilnius, 1946, nr. 49 (51), p. 2.
- Paukštė L., „Naudos būtų visiems“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, nr. 8 (58).
- Puipa A., „Koks turi būti sodas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1981, nr. 6 (58), p. 18–19.
- Steikūnas J., „Įsteigta Lietuvos sodininkystės draugija“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 1 (1), p. 12.
- Štėmbokas D., „Vilniečių kolektyvinis sodas“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 3, p. 11.
- Štėmbokas D., „Vilniaus sodininkai mėgėjai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1960, nr. 5, p. 8.
- Švecova M., „Statyti gražiai, patogiai, pigiai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1959, nr. 7, p. 8–9.
- Tauras A., „Kolektyvinių sodų aplinka“, in: *Mūsų sodai*, 1981, nr. 12 (58), p. 18–19.
- „Tegul auga kolektyviniai sodai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1978, nr. 10 (58), p. 16.
- Teige Karel. *The Minimum Dwelling*, Cambridge, MA: MIT Press, 2002.
- Televizijos serialas „Petraičių šeimoje“ (1971). in: LRT Mediateka [interaktyvus], [žiūrėta 2018-04-22], <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/6027/serialo-petraiciu-seimoje-fragmentai>.
- „Tipiniai darbininkų ir tarnautojų sodininkų bendrijos įstatai“, in: *Mūsų sodai*, Vilnius, 1979, nr. 9 (58), p. 16–28.
- Vaiseta Tomas, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.

THE SUBLIMATION OF A VILLA: COLLECTIVE GARDENS IN THE SOVIET PERIOD

Matas Šiupšinskas

SUMMARY

KEYWORDS: garden houses, collective garden, summerhouse, dacha, Soviet period, socialist city.

The aim of the article is to discuss the distinction between the official goals and the actual practice of collective gardening that was widespread in the Soviet period. It is presumed that in the conditions of urban development based on industrial methods and the restriction of private property, collective gardens gradually became a substitute for a second residence or a summerhouse, as well as a possibility to earn some extra money. Collective gardening was an encouraged official activity, but at the same time, it became a possibility to bypass the system.

The article seeks to reveal the opposition between public speaking about collective gardening and allusions to the widespread private practices. The press of the Soviet period contains not only a great many examples of official speeches, but also references to a different reality of gardening or its problems. Attention is given to the gardening magazine *Mūsų sodai* (*Our Gardens*), as well as

documents regulating gardening, project catalogues and TV broadcasts.

The first two parts of the article are devoted to the discussion of the emergence of collective gardening and its operating environment. The medium that gave rise to collective gardening was formed under the influence of a unique culture, the principles of urban planning and the economic situation. In the third part, the image of the garden used in public speaking and the declared aims of gardening are presented. Officially proclaimed and constantly reiterated goals of gardening, or “the great narrative of gardens”, allow us to understand what image of this activity was ideologically acceptable, and what was left outside its limits. The fourth and the fifth chapters present a brief discussion of two types of gardeners’ activity that were unrelated to official rhetoric – the burgeoning construction of summerhouses as a second residence and profit from garden harvest.